

Граєш м'язами – скрутиш в'язи

Маніфестанти під стінами державних установ не завжди усвідомлюють свої цілі, але найголовніше – те, що з загостренням ситуації їх шанси на досягнення мети стрімко падають

Розмову ведуть

Василь ЗОРЯ, Юрій СПЕКТОР

Як зароджуються в суспільстві масові заворушення, від чого залежить їхня тривалість і чи можна їх уникнути? Про природу акцій громадянської непокорності розповідає доцент кафедри криміналістики КНАУ імені Тараса Шевченка, кандидат юридичних наук, автор книги «Плебсологія як філософсько-правове вчення» Микола Скригонюк

– Микола Івановичу, свого часу радянська влада перебільшувала загрози тодішньому державному ладу. У наш час суспільні заворушення кваліфікують лише як злочин проти громадської безпеки і моральності. Та чи не можуть сьогодні масові заворушення призвести до захоплення державної влади?

– Безумовно, можуть, хоча – лише за певних причин та обставин. Звернімося

до класичного визначення, згідно з яким масові заворушення – це багатоселементне злочинне діяння, особливий вид злочинної діяльності суб'єктів – організаторів і безпосередніх учасників подій, що супроводжується насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із використанням зброї або інших предметів, які застосовуються як зброя, або якщо такі дії призвели до загибелі людей чи до інших тяжких наслідків.

Справді, держава інколи доволі самовпевнено трактує ці діяння як якесь хуліганство і дає відповідним службам команду розібратися, що відбувається. Після початкової недооцінки справжньої ситуації відбувається друга фаза – перебільшена силова реакція.

Згадаймо протестну кампанію «Україна без Кучми» 2001 року. Акції громадянської непокорності з вимогами відставки Леоніда Кучми та керівників силових структур завершилися ліквідацією наметового містечка на Хрещатику й арештами молоді. 19 фігурантів отримали максимально можливе покарання «за організацію масових заворушень».

Від самого початку держава упустила момент для перешкодження паросткам поки що дрібного поодинокого хуліганства, а коли останнє вже переросло в загрозливу форму – затримала й заарештувала геть усіх учасників і показово засудила їх: мовляв, «так буде з кожним»... Насправді явних доказів того, що тоді в Києві відбувались умисно організовані масові заворушення, знайдено не було.

Згодом влада розбиралася, що ж узгалі сталося під час акцій громадянської непокорності. На кафедру кримінального права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка навіть зверталися з офіційним запитом: чи можливо кваліфікувати скоєне як «організацію масових заворушень»?

І провідні криміналісти висловили з цього приводу великі сумніви.

– Під час демонстрацій можна спостерігати елементи злочинів проти авторитету держави та її владних органів. Трапляються також майнові злочини або дії, що порушують громадський порядок... Невже в сукупності це не є правопорушенням проти державного ладу?

– Згадаймо, як усе було 2001-го. Я переглядав відеозапис подій і добре

пам'ятаю, як тоді починалися протести на Банковій. Спочатку якась жінка літнього віку почала кидати каміння, потім її дії підтримало ще кілька незнайомок. Логічно було б саме їх притягнути до відповідальності за хуліганство в публічному місці в присутності громадськості та правоохоронців, але на представниця

слабкої статі ніхто навіть не глянув. Вся увага була прикута до молодиків, які взяли до рук металеві каркаси й атакували шеренги міліції, а ті відбивалися щитами та іншими спеціальними засобами. Я чітко пам'ятаю, що на Банковій не було натовпу – хіба що група людей, заціклена на політизованій ситуації, намагалася про-

никнути на територію президентської адміністрації через ряди міліції. Дехто не стримав емоцій, у когось здали нерви, виникли конфліктні ситуації, однак до масових заворушень там не дійшло.

Я розшукав адвоката, який 2001 року захищав винних в організації начебто «масових заворушень». На запитання, чому ніхто не звертався до Європейського суду із захисту прав людини, він висловив сумнів у позитивному результаті такого позову. На думку юриста, чимало хто з політиків не зацікавлений у ревізії тих подій, оскільки увійшов у владу, обіймає державну посаду і не готовий говорити про міру власної відповідальності за те, що відбувалося 2001-го.

Громадськість не дізналася також про окремі кричущі факти, коли правоохоронці брали в наручники затриманого учасника акції громадянської непокорі і підвішували його на мотузці, як у середні віки на дибку...

Можливо, через усе це я ніяк не можу ознайомитися з обвинувальним висновком щодо тих подій. Традиційно він містить роз'яснення щодо використаної криміналістичної тактики, слідчих операцій тощо. Особисто мене вирок не переконав у провіні засуджених. Він базується на матеріалах оперативно-розшукових заходів, виключно завдяки яким вдалося затримати й заарештувати демонстрантів. Але ж цього замало...

Як відомо, між органами влади і народом завжди існує протистояння. Державна влада була і залишається вразливим і водночас небезпечним інструментом, який за певних обставин може перетворюватися на каральну зброю проти власних громадян. Народ історично визнано джерелом влади, адже саме люди володіють природним правом на законність і справедливість, їхній колективний розум диктує помірковану поведінку. Проте фактично представники органів державної влади повсякчас змагаються з пересічними громадянами у випадках із реалізацією прав останніх, зокрема – права на спротив чи захист, і нерідко перегинають палицю.

– Як скоро політиків притягатимуть до відповідальності за це, а також за фактичне підбурювання до суспільних заворушень?

– На жаль, говорити про те, що найближчим часом нам вдасться домог-

«В Україні припинення масових заворушень належить до компетенції спеціалізованих підрозділів сил правопорядку. Майже в кожній державі для припинення масових заворушень використовуються спеціально треновані загони. Такі загони, окрім спеціального вишколу, повинні мати відповідний формений одяг та знаки розрізнення. Відсутність таких спеціальних підрозділів інколи призводить до серйозних непорозумінь, збурення громадської думки, певної соціальної напруги, порушень співвідношення принципу взаємодії особи, суспільства й держави».

Микола Скригонюк.

Плебсологія як філософсько-правове вчення. – Київ, 2008

тися від політиків відповідальності, не доводиться. Кампанія «Україна без Кучми» була показовою, вона закінчилася тим, що її активісти потрапили в місця позбавлення волі, але жоден з ідеологічних провідників на найвищому рівні так ні за що й не відповів. Це – не випадково, адже політики взагалі не звикли відповідати за скоєне.

Як колишній слідчий хочу підтвердити, що ознаки злочину можна з легкістю віднайти в багатьох діях політиків. Проте держава на це не реагує. Може, тому, що ті її посадовці, які мають цим займатися відповідно до своїх обов'язків, думають не про дотримання закону, а, образно кажучи, про будівництво власної дачі. Чи – багато хто грає одночасно на кілька політичних сил, тож боїться зробити помилковий вибір і випасти з обоими.

На притягнення публічних осіб до відповідальності можна розраховувати лише з приходом до влади авторитетного національного лідера, який на власному прикладі покаже здатність керувати державою на основі суворого додержання закону. А доти кожен політик мав би щодня складати собі звіт стосовно того, до чого його публічна поведінка може призвести в поточному житті, чим йому краще керуватися. Може, хоча б тоді в суспільстві все відбуватиметься помірковано і зважено.

Коли 2004 року змінилася влада, нове керівництво вирішило розпочати все з чистого аркуша і не повертатися до подій 2001-го. Та я переконаний, остаточної крапки в ситуації не поставлено. Багато з тих, хто заохочував акції протесту, сьогодні робить вигляд, що нічого особливого з учасниками мітингів не сталося. Але ту справу навряд чи можна вважати вичерпаною: хтось уже відбув покарання, та дехто із засуджених досі за ґратами. Гадаю, історія переоцінить 2001-й – може, з часом, років через 20–25, але ревізія неминуча.

– Чи не здається вам, що агресія в народі зароджується з наміру відновити справедливість і законність, хай і в неправовий спосіб?

– Цікаве запитання. Важко судити як це відбувалося в Радянському Союзі, де була надзвичайно велика кількість масових заворушень. Влада їх старанно приховувала – і вже це є ставленням. У пресі про заворушення не повідомлялося, а просто

перекидали з інших регіонів війська, вводили комендантську годину, арештовували організаторів та підозрюваних, позбавляли їх волі (а інколи й життя), але надмірність цих дій навіть сьогодні не можна довести, бо архіви досі закриті.

Однак з різних інформаційних джерел можна зробити висновок, що існують різні види масових заворушень, і держава умовно поділяють на стихійні й організовані, хоча нерідко стихійність має чіткі ознаки організованості (серед учасників – чимало тих, для кого відверто вигідні хаос та смута).

Утім, агресивні виступи футбольних фанатів аж ніяк не можна прирівняти до масових заворушень, яким передують протестні настрої, коли люди роками з обуренням спостерігають за зловживаннями влади, а довіра до неї втрачається. Пригадаймо резонансні «шахтарські повстання»: піднімаючись на них, учасники заворушень за один раз викидали накопичений психологічний негатив – усе, що накопилось на душі.

– Але чому тоді Кримінальний кодекс містить обставини, що обтяжують покарання, однак не містить таких, що його пом'якшують (скажімо, «тривала небалість держави»)?

Кампанія «Україна без Кучми» закінчилася тим, що її активісти потрапили в місця позбавлення волі, але жоден з ідеологічних провідників на найвищому рівні так ні за що й не відповів

– Так, суд навряд чи візьме до уваги аргументи, які доведуть, що держава не захищала ваших інтересів. Кримінальне законодавство ще далеке від ідеалу, у ньому не передбачено чимало обставин, за якими держава може бути винною перед своїм громадянином. Так само як, приміром, у Конституції відсутнє право народу на опір владі.

Суспільство перебуває в стані пробудження після багатовікової бездержавності. Держава успадкувала чимало від законодавства з попередніх історичних періодів. Але, на жаль, на вищому державному рівні не згасає конфлікт між політичними силами, і через це їм не до вдосконалення законодавства (цивільного чи кримінального). На сьогодні чітких

пояснень щодо того, як слід ставитися до масових заворушень або повстань, немає. Не кажучи вже про те, що в історії існують такі небезпечні явища, як громадянська війна...

– Від чого залежить тривалість масових заворушень?

– Звісно, від конкретних причин, що спричинили невдоволення. Умови для них у Сумгаїті, де я працював у складі слідчої бригади, нагромаджувалися протягом десятиліть. У цьому промисловому азербайджанському місті завжди в дефіциті були робочі руки. Ними місто забезпечували вихідці із села. Тисячі сімей прибували до Сумгаїта, де влаштувалися в передмісті «нахалбуд», однак розв'язанням соціальних проблем ніхто не опікувався.

Тож коли напередодні розпаду СРСР центральна влада почала втрачати контроль за ситуацією в союзних республіках, знайшлися місцеві ділки, які поставили перед нею вимогу вигнати з міста вірмен та експропріювати їхнє житло... Врешті-решт, у Сумгаїті склалася катастрофічна ситуація, внаслідок чого масові заворушення перепелилися зі справжнім повстанням. Місцеве керівництво до останнього не бажало визнавати політичне коріння трагедії, натомість змальовуючи ці події як традиційні кримінально карані злочини.

У радянському Азербайджані дійшло навіть до ганебних поборів, до яких масово вдавалися дільничні інспектори міліції, віддаючи зібрані кошти своєму начальству у правоохоронних органах, а ті – ділилися з партійним. Корупція пронизала Азербайджан, однак боротьбу з нею держава не вела. Це було ще однією з причин, що призвела до стихійних виступів, у яких одразу віднайшлися організатори.

– Але виходить, що справжніми провокаторами ситуації стали представники влади зі своїми «слабкостями»? І, можливо, якби кадровий склад республіки був міцним і контролював ситуацію, нічого й не сталося б?

– Можна сказати і так. На той час усі посади в системі азербайджанського МВС купувалися. Скажімо, посада постового міліціонера коштувала в Сумгаїті кілька тисяч радянських карбованців. Розквіт

корупції на півдні СРСР досяг надзвичайних масштабів. Усе це, зрештою, призвело до масових заворушень. А залучення до їх придушення військових підрозділів спеціального призначення лише призвело до жертв не тільки серед цивільного на-

селення, а й серед десантників (зокрема, українців), оскільки напередодні в них забрали зброю, щоб уникнути стрілянини. Однак населення все одно сприймало військових ворожо, як представників влади.

– Починаючи з якого моменту масових заворушень, їх розгін стає неможливим? Чим можна замінити зброю?

– У принципі держава допускає надмірно емоційні реакції народу. Разом з тим, представники органів влади повинні весь час роз'яснювати людям, чому не слід вдаватися до дій, які можуть вилитись у масові заворушення.

У нас фактично лише збирають інформацію про загострення ситуації й цим запобігання заворушенням обмежується. Варто було б проводити з політиками семінари і наради, щоб лідери чіткіше усвідомлювали, до чого можуть призвести безвідповідальні заклики. Непогано було б налагодити зв'язок з цих питань з громадськістю через засоби масової інформації.

– Чому у 2004 році Майдан так і не було розігнано? Дехто з фахівців пояснював це суто технічною неможливістю, вказуючи на дефі-

«Запровадження комендантської години (заборона перебувати на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень особи у встановлені години доби) є одним зі складових елементів надзвичайного стану. Відповідно до п. 19 ст. 92 Конституції України, правовий режим надзвичайного стану визначається виключно законами України. Рішення про введення надзвичайного стану, відповідно до п. 21 ст. 106 Конституції України, у разі необхідності приймає Президент України з наступним його затвердженням Верховною Радою України. Так, Верховна Рада України протягом двох днів з моменту звернення Президента України затверджує Указ про введення надзвичайного стану в державі або в окремих її місцевостях (ст. 85 п. 31 Конституції України). У разі введення надзвичайного стану в Україні Верховна Рада України збирається у дводенний строк без скликання (п. 3 ст. 83 Конституції України)».

Микола Скригонюк. *Плебсологія*

➤ **цит спецзасобів (не вистачало водометів чи газу). Але командував Внутрішніх військ МВС України Сергій Потков заявляв про свою готовність піти на це – за наявності письмового наказу..**

– Зрозуміло, що генерал виконав би наказ. Зрозуміло й те, що ніхто такого наказу не віддавав, бо всі боялися. Було чимало чинників, що не дозволили владі застосувати силу.

По-перше, народ поведився миролюбно, ніхто не провокував і не закликав до масових заворушень. Це були мирні суспільні заворушення, що так і не перейшли межу кримінально караних злочинів.

По-друге, перші особи держави усвідомлювали, чим може завершитися застосування водометів або гелікоптерів. Не виключалося, що політична опозиція надала б громадянам на Майдані зброю і це призвело б до початку громадянської війни. Ніхто також не міг виключити, що окремі воєнізовані структури перейдуть на бік повсталих. Чи розвитку подій, за якого учасники Майдану попросили б допомоги у Європи.

По-третє, у таких ситуаціях влада не буває гуманною, вона поводить себе агресивно. Вагання перших осіб було проявом страху. І найголовніше – не знайшлося особи, яка взяла б на себе відповідальність за наслідки силового сценарію.

– А якби генерал Потков отримав такий наказ?

– Якби дали команду стріляти, можливо, у місто і ввели б БТРИ (до речі, була інформація, що колона навіть вийшла на

Київ, однак її своєчасно зупинили). Все залежить від того, хто був у тих БТРах. Зрештою, усі пам'ятають Конституцію, де записано: якщо вказівка злочинна, виконавець може від неї відмовитися.

З другого боку, люди в наметах чудово усвідомлювали, що захищають українську державність, при всіх її недоліках.

– Наскільки влада може дозволити собі використовувати провокативні хитрощі для того, щоб у нечесний спосіб «перемогти» тих, хто виступає проти неї?

– Якщо влада кваліфікує мирні суспільні виступи виключно як агресивні й кримінальні, це має непрофесійний вигляд. Не можна безсоромно називати чорне білим, бо це буде перекрученням явних речей. Тоді треба запроваджувати диктатуру, адже в суспільстві не просто з'являється незадоволені – розпочнеться опір владі з широкими негативними наслідками і, безумовно, з постраждалими. Учасники протистоянь з обох боків це чудово усвідомлюють.

«Для припинення масових заворушень можуть застосовуватися спеціальні засоби, коли використані й не дали бажаних результатів усі інші форми попереднього впливу на правопорушників. Серед спеціальних засобів правоохоронців України – електрошокери, світлошумові гранати, водометні установки та інша техніка.

Основне призначення цих та інших спеціальних засобів, що застосовуються для припинення масових заворушень, – налякати людину або травмувати її».

– Нещодавно у Франції відбувся черговий загальнонаціональний страйк. Чи не несуть такі протести певну небезпеку для суспільства у важкий час фінансово-економічної (а в Україні – ще й політичної) кризи?

– Я дуже шаную французький народ за те, що він навчився захищати свої інтереси. Всі ми спостерігали на відстані, як чотири роки тому у Франції були масові заворушення, хоча й кримінально караного характеру, відповідно – з постраждалими та засудженими. Або – зовсім недавно, коли на вулицях Парижа сталися студентські протести і невдовзі з ними солідаризувався весь народ. Згуртовані дії громадськості коригують діяльність держави. А в мирних суспільних протестах виявляється зрілість французької нації.

Зрозуміло, в Україні нація ще тільки формується. Чимало авторитетних вітчизняних експертів закликає скористатися французькою моделлю побудови громадянського суспільства. Натомість я дійшов дещо несподіваного висновку: громадянське суспільство в принципі може повноцінно розвиватися не в межах однієї держави, а хіба що в межах усієї планети чи принаймні конкретного континенту.

– Тобто ви не вважаєте загрозовою ситуацію, коли бюджетники, доведені до відчаю багатомісячними невиплатами зарплатні, зберуться під стінами парламенту чи уряду?

– Я припускаю, що виступи окремих груп незадоволених можуть призводити до суспільних заворушень у столиці. Хоча це зовсім не означає, що вони обов'язково переростатимуть у масові і злочинні. Навіщо це народові?

Микола Скригонюк. Плебсологія

У нашій великій багатонаціональній державі немає підстав для конфліктів на національному ґрунті. Але людей об'єднує тривале нерозв'язання соціальних проблем (зростання безробіття, низькі пенсії, борги по зарплатах, неякісна освіта, незадовільне харчування). Тож протестувальники мають значні шанси на успіх у переговорах з урядом, якщо тільки діятимуть злагоджено і чітко усвідомлюватимуть свою мету. Тоді їх можуть підтримати інші скривджені і це дасть додатковий поштовх у переговорах.

Нам завжди в усій красі змальовували, як бурхливо розвивалися події 1917 року в Росії. А виявилось, що все було не так. Зовсім не обов'язково було стріляти крейсера «Аврора» чи бігти на штурм Зимового палацу. Радянська ідеологія подавала ситуацію в Петрограді, м'яко кажучи, у перевернутому вигляді. Насправді під час жовтневих подій ніхто не стріляв і жодного вбитого не було.

Кожен із маніфестантів знає, навіть якщо він іде під стіни державних установ. І усвідомлює, що в разі погрому його шанси на досягнення мети різко падають.

Невипадково заворушення автоматично не призводять до відставки уряду. Високопосадовці розглядають вимоги протестувальників й часто щиро намагаються адекватно на них відреагувати. Це може тимчасово утихомирити доведених до відчаю... Але нерідко влада йде на хитрощі і задовольняє інтереси обурених провідників, чим знижує градус протистояння, і народ залишає барикади.

– Чи досягла в такому разі своєї мети Помаранчева революція?

– Здавалося, так, але відкоригований державний механізм не запрацював згідно зі сподіваннями народу на Майдані. Це відомий історичний парадокс, коли досягнута революціонерами мета відрізняється від поставленої.

Ті, хто у 2004 році прагнув до трансформації державного апарату, теж не були морально задоволені. Чому? Як на мене, президент Віктор Ющенко мав би утворити комісію (хай і на громадських засадах), яка прискіпливо готувала б кадрові ротації і перевіряла професійний рівень тих із «помаранчевих», хто захотів прийти у владу з Майдану. Тим часом при ротаціях акцент було зроблено не на кваліфікації чи креативності висуванців, а на їхній особистій лояльності до помаранчевих ідей. З другого боку, кадрові зміни не стали глибинними й не торкнулися президентської адміністрації, де у відставку пішли ключові особи, а персонал значною мірою залишився.

З часом у народі з'явилося чимало незадоволених, тому що в управлінні державою потрібні еволюційні зміни. Однак, схоже, реформатори самі бояться, що зміни можуть призвести не до світлого майбутнього, а навпаки.

ДО ПЕРШОЇ КРОВІ

Алма-Ата. 16 грудня 1986 року кілька тисяч молодих людей (зокрема, студентів) вийшла до будівлі ЦК Компартії Казахстану і попросила роз'яснити причини звільнення з посади першого секретаря ЦК КП КазРСР Дінмухмета Кунаєва. Керівництво республіки відмовилося від діалогу і викликало на допомогу військових. Перевернена оцінка ситуації дала підставу для перекидання в Алма-Ату регулярних військових частин. Застосування сили, у тому числі й саперних лопаток, відбулося за усними наказами і проханням «зверху», тобто без письмових розпоряджень.

Тбілісі. 9 квітня 1989 року в столиці Грузії на проспекті Шота Руставелі радянські солдати розігнали 300-тисячний мітинг, організований лідером тодішньої опозиції Звіадом Гамсахурдія. Демонстранти виступили проти керівної ролі КПРС у радянському суспільстві і за вихід з СРСР. За деякими даними, військові застосували вогнепальну зброю, нервово-паралітичні гази та держакі від шанцевого інструменту. Внаслідок цього загинуло 16 маніфестантів (серед них – 14 жінок). Гамсахур-

дія публічно покався в скоєному, що не завадило йому через два роки стати президентом Грузії.

Баку. 20 січня 1990 року для придушення масових заворушень до столиці Азербайджану було введено танки. За офіційною версією, приводом для броньованого удару стали вірменські погроми в Баку, що їх організували біженці з Нагорного Карабаху. Під час зіткнень загинуло 56 людей, серед них 42 вірмен. Першою жертвою став вірменин, який загинув від рук біженця зі Спітака.

Вільнюс. 13–15 січня 1991 року литовський «Комітет національного порятунку» зніціював введення радянських танків до столиці Литви, мотивуючи необхідністю навести порядок і боротися з антикомуністичним закатом в країні. Патріотично налаштовані журналісти закликали литовців відстоювати свою незалежність і зайняли оборону в місцевому телецентрі. Під час його штурму спецпідрозділом «Альфа» загинуло 13 мирних мешканців.

Москва. 19–21 серпня 1991 року танки Таманської дивізії увійшли до

Москви. Мешканці радянської столиці перекирили їм рух барикадами з троллейбусів та живими шпалерами. Троє захисників демократії загинули. Путч провалився, міністр внутрішніх справ СРСР Борис Пугачов вбив свою дружину і покінчив життя самогубством. Президентом Росії став Борис Єльцин, який також відомий рішенням про розпуск Верховної Ради РФ і штурмом російського парламенту із залученням бронетехніки в 1993 році.

Таллінн. 27 квітня 2007 року уряд Естонії спровокував російськомовних мешканців столиці виступити на захист пам'ятника радянському солдатіві-визволителю, який мали перенести з пагорба Тинісмягі на цивільне кладовище. Маніфестація громадської організації «Нічний Дозор» завершилася бійкою маніфестантів з поліцейськими і масовими арештами. Внаслідок зіткнення одна особа загинула, кілька десятків було поранено, 300 – заарештовано. Арешти й знущання поліції над учасниками акції протесту завершилися виправданням «Нічного Дозору» в суді.